ISCTBL 2020

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

Факултет за туризам и бизнис логистика

Goce Delchev University Shtip

Faculty of Tourism and Business Logistics

Трета Меѓународна Научна Конференција

Third International Scientific Conference

ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК

CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

CONFERENCE PROCEEDINGS

ISCTBL 2020
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

Факултет за туризам и бизнис логистика

Goce Delcev University Shtip

Faculty of Tourism and Business Logistics

Трета Меѓународна Научна Конференција

Third International Scientific Conference

ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК

CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

CONFERENCE PROCEEDINGS

13 ноември 2020 г / November 13, 2020

Издавач:
Факултет за туризам и бизнис логистика
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Крсте Мисирков, 10-А, 201, 2000, Штип, РС Македонија
Тел: +389 32 550 350
www.ftbl.ugd.edu.mk
www.ugd.edu.mk

За издавачот:
д-р Татјана Бошков, декан

Организатор на конференцијата:
Факултет за туризам и бизнис логистика

Publisher:
Faculty of Tourism and Business Logistics
Goce Delchev University of Shtip
“Krste Misirkov” no.10-A P.O. Box 201 Shtip 2000, North Macedonia
Tel: +389 32 550 350
www.ftbl.ugd.edu.mk
www.ugd.edu.mk

For the Publisher:
Tatjana Boshkov, Ph.D. – Dean

Conference Organizator:
Faculty of Tourism and Business Logistics

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

338.48(497.7)(062)

INTERNATIONAL scientific conference Challenges of tourism and business logistics in the 21st century (3 ; 2020 ; Stip)
Challenges of tourism and business logistics in the 21st century [Електронски извор] / The 3th international scientific conference, September 13 th , 2020, Republic of North Macedonia. - Stip : Goce Delcev University of Stip, Faculty of tourism and business logistics, 2020

Начин на пристапување (URL): https://e-lib.ugd.edu.mk/zbornici.html. - Текст во PDF формат, содржи 435 стр., илустр. - Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на ден 22.11.2020. - Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-244-779-7

а) Туризам -- Економски прилики -- Македонија -- Собири

COBISS.MK-ID 52738053

Организациски комитет:
Проф. д-р. Татјана Бошков, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Доц. д-р. Наташа Митева, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Доц. д-р. Душко Јошески, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
м-р Цветанка Ристова Магловска, асистент-докторанд, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија

Меѓународен програмски комитет:
Проф. д-р. Татјана Бошков, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Доц. д-р. Наташа Митева, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
м-р Цветанка Ристова Магловска, асистент-докторанд, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Доц. д-р. Душко Јошески, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Проф. д-р. Александра Жежова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Проф. д-р. Зоран Темелков, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Доц. д-р. Анета Стојановска-Стефанова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
д-р Душица Попова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
д-р Билјана Цоневска Гуњовска, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Проф. д-р. Марија Магдинчева-Шопова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Проф. д-р. Тања Ангелкова Петкова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
Доц. д-р. Оливер Филипоски, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнис логистика, Штип, Република Северна Македонија
д-р Васко Шутаров, МИТ Универзитет, Факултет за безбедност, Република Северна Македонија
Проф. д-р. Глигор Бишев, Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола, Економски факултет Прилеп, Република Северна Македонија
Проф. д-р. Мадалина Теодора Андреи, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија
Проф. д-р. Соња Квирога, Универзитет Алкала, Оддел за економија, Шпанија
Проф. д-р. Алиса Флеишер, Хебрејскиот универзитет Јерусалим, Роберт Х. Смит, Факултет за земјоделие, Храна и Животна средина, Оддел за економија на животна средина и управување, Израел
Проф. д-р. Ноам Шовал, Хебрејски универзитет Ерусалим, Факултет за општествени науки, Оддел за географија, Израел
Проф. д-р. Нурија Елиса Морере Молинеро, Универзитет Реј Хуан, Шпанија
Проф. д-р. Никола Хурвулиадес, Американ Колеџ Солун, Грција
Проф. д-р. Донила Пипа, Универзитет Марин Барлети, Економски факултет, Албанија

Проф. д-р. Мохамед Фуад, Ариш Универзитет, Факултет за уметност, Египет
Проф. д-р. Френсис Вериза, Универзитет Толиара, Факултет за оппштествени науки, Мадагаскар
Проф. д-р. Октавиан Сербан, Букурешки Универзитет за Економија, Факултет за храна од земјоделие и економија на животната средина, Романија
Проф. д-р. Сабина Георгечи, Асоцијација за промоција на туризмот, Дробета Турму-Северин, Романија
Проф. д-р. Серафима Роскова, Молдовска академија за науки, Академија за економски науки на Молдавија, Република Молдавија
Проф. д-р. Стела Дерменџиева, Универзитет на Велико Трново Свети „Кирил и Методиј“, Оддел за Географија, Бугарија
Проф. д-р. Марта Боровска Стефанска, Универзитет во Лоџ, Факултет за Географски науки, Институт за градежна средина и Просторна, Полска
Проф. д-р. Јулиана Поп, Универзитет за економски студии, Факултет за бизнис и туризам, Романиа
Проф. д-р. Елена Тома, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија
Проф. д-р. Ирина Лазар, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија
Проф. д-р. Озгур Јерли, Дужче Универзитет, Факултет за Шумарство, Оддел за пејсажи, Турција
Доц. д-р. Жарко Радјеновиќ, Универзитет во Ниш, Центар за иновации, Србија
Проф. д-р. Драго Цвијановиќ, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам Врњачка Бања, Србија
Проф. д-р. Дарко Димитровски, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам Врњачка Бања, Србија
Проф. д-р. Серџо Чипола, Универзитет во Палермо, Силиција, Италија
Доц. д-р. Марија Белиј, Универзитет во Белград, Факултет за географија, Србија
Доц. д-р. Андреј Мичовиќ, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам Врњачка Бања, Србија

Organizational committee:
Prof. Tatjana Boshkov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Assist. Prof. Natasa Miteva, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Assist. Prof. Dusko Joseski, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Cvetanka Ristova Maglovska, M.Sc., University Teaching Assistant, Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

International program committee:
Prof. Tatjana Boshkov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Assist. Prof. Natasa Miteva, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Cvetanka Ristova Maglovska, M.Sc., University Teaching Assistant, Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Assist. Prof. Dusko Joseski, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Prof. Aleksandra Zezova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Prof. Zoran Temelkov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Assist. Prof. Aneta Stojanovska - Stefanova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Dusica Popova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Biljana Conevska Gunjovska, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Prof. Marija Magdinceva – Sopova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Prof. Tanja Angelkova Petkova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Assist. Prof. Oliver Filiposki, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia
Vasko Sutarov, Ph.D., MIT Univeristy, Faculty of Security Sciences, North Macedonia
Prof. Gligor Bishev, Ph.D., St. Clement of Ohrid University of Bitola, Faculty of Economics, Prilep, North Macedonia
Prof. Madalina Teodora Andrei, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania
Prof. Sonia Quiroga, Ph.D., University of Alcalá, Depatment of Economics, Spain
Prof. Aliza Fleischer, Ph.D., The Hebrew University of Jerusalem, The Robert H. Smith Faculty of Agriculture, Food and Environment, Department of Environmental Economics and Management, Israel
Prof. Noam Shoval, Ph.D., The Hebrew University of Jerusalem, Faculty of Social Sciences, The Department of Geography, Israel

Prof. Nuria Elisa Morère Molinero, Ph.D., Universidad Rey Juan Carlos, Catedrática Historia Antigua, Spain
Prof. Nikolas Hourvouliades, Ph.D., American College of Thessaloniki, Greece
Prof. Donila Pipa, Ph.D., Marin Barleti University, Faculty of Economy, Albania
Prof. Mohamed Fouad, Ph.D., Arish University, Faculty of Arts, Egypt
Prof. Francis Veriza, Ph.D., University of Toliara, Faculty of Lettets and Human Sciences, Madagascar
Prof. Octavian Serban, Ph.D., Bucharest University of Economic Studies, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, Romania
Prof. Sabina Gheorgheci, Ph.D., Mehedinți Tourism Promotion Association, Drobeta Turnu-Severin, Romania
Prof. Serafima Roșcovan, Ph.D., Moldova Academy of Science, Academy of Economic Studies of Moldova, Republic of Moldova
Prof. Stella Dermendzhieva, Ph.D., University of Veliko Turnovo St Cyril and St. Methodius, Department of Geography, Bulgaria
Prof. Marta Borowska-Stefanska, Ph.D., University of Lodz Faculty of Geographical Sciences, Institute of the Built Environment and Spatial Policy, Poland
Prof. Iuliana Pop, Ph.D., University of Economic Studies, Faculty of Business and Tourism, Romania
Prof. Elena Toma, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania
Prof. Irina Lazăr, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania
Prof. Ozgur Yerli, Ph.D., Duzce University, Faculty of Forestry, Department of Landscape, Architecture, Turkey
Assist. Prof. Zarko Radjenovic, Ph.D., University of Nis, Innovation Center, Serbia
Prof. Drago Cvijanović, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia
Prof. Darko Dimitrovski, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia
Prof. Sergio Cipolla, Ph.D., University of Palermo, Italia
Assist. Prof. Marija Belij, Ph.D., University of Belgrade, Faculty of Geography, Serbia
Assist. Prof. Andrej Mićović, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Пленарна сесија

Проф. д-р Глигор Бишев, претседател на Управниот одбор и генерален извршен директор на „Шпаркасе Банка Македонија АД Скопје" – *„Влијанието на пандемијата врз економските движења"*

Питер Табак, извршен директор, водечки регионален економист за економија, политика и управување на Западен Балкан, Потпретседател за политика и партнерства,Европската банка за обнова и развој - *„Economic outlook for the Western Balkans during and after the epidemic"*

Милан Здравковиќ, извршен директор на операторот на дистрибутивниот систем во Ј.П.Србијагас, Белград, Србија – *„Supply of natural gas in COVID-19 conditions - experience and expectations"*

Проф. д-р Мишко Џидров, професор и проректор за настава и студенти, Универзитет „Гоце Делчев" - Штип – *„УГД во време на пандемија"*

Проф. д-р Татјана Бошков, професор и декан на Факултетот за туризам и бизнис логистика – *„The impact of coronavirus on global growth and global supply chain shifts"*

Модератори

Панел модератор

Проф. д-р Татјана Бошков, Универзитет „Гоце Делчев" – Штип, Факултет за туризам и бизнис логистика

Прва и втора сесија

Доц. д-р Наташа Митева, Универзитет „Гоце Делчев" – Штип, Факултет за туризам и бизнис логистика

Plenary session

Prof. Gligor Bishev, University Professor and Chairman of the Board, Sparkasse Bank-Skopje – *"The impact of the pandemic on economic developments"*

Peter Tabak, Executive Director, Leading Regional Economist for Economics, Policy and Governance in the Western Balkans Vice-President for Policy and Partnerships, European Bank for Reconstruction and Development - *"Economic outlook for the Western Balkans during and after the epidemic"*

Milan Zdravkovic, Executive Director of the Distribution System Operator in J.P Srbijagas, Belgrade, Serbia – *"Supply of natural gas in COVID-19 conditions - experience and expectations"*

Prof. Misko Dzidrov, University Professor and Vice-rector for Teaching and Students, Goce Delcev University of Stip – *"UGD in a time of pandemic"*

Prof. Tatjana Boskov, University Professor and Dean of the Faculty of Tourism and Business Logistics, Goce Delcev University of Stip – *"The impact of coronavirus on global growth and global supply chain shifts"*

Moderators

Panel Moderator

Tatjana Boshkov, Goce Delcev University of Stip, Faculty of tourism and business logistics, Stip, North Macedonia

I and II session

Natasha Miteva, Goce Delcev University of Stip, Faculty of tourism and business logistics, Stip, North Macedonia

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП

GOCE DELCEV UNIVERSITY OF STIP

ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИЗАМ И БИЗНИС ЛОГИСТИКА

FACULTY OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS

ТРЕТА МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА

THIRD INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК

CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS

13 ноември, 2020, Штип / Shtip, November 13th, 2020

ПРЕДГОВОР

Факултетот за туризам и бизнис логистика при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип, беше организатор на Третата меѓународна научна конференција „Предизвици на туризмот и бизнис логистика во 21 век“. Конференцијата се одржа на 13 ноември 2020 година на платформата Microsoft Teams, со повеќе од 90 учесници од матичната земја и странство. Оваа година Меѓународниот научен комитет брои еминентни професори од нашата земја и над 15 странски земји како Израел, Шпанија, Франција, Молдавија, Италија, Грција, Египет, Полска, Турција, Романија, Бугарија, Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Словенија.

Целта на оваа конференција е да промовира поголемо разбирање на бизнис администрација, логистиката, туризмот и угостителство во однос на управувањето, економијата, образованието и претприемништвото. Ова подразбира дека фокусот на учесниците го насочивме кон најновите трендови и предизвици во врска со развојот на туризмот, менаџирањето со компаниите, пазарот на труд, можностите за придобивки и профит, изгледите за подобра конкурентност на меѓународниот пазар, што пак е императив за финансиската стабилност на нашата земја во целина.

Имено, со пристигнатите трудови и авторските истражувања се оствари целта на конференцијата - а тоа е оценувањето на тековната состојба и идните изгледи за развој на микро план што се однесува на домашниот пазар, како и движењата на глобалната економија, подготвувајќи ја бизнис заедницата за предизвиците со кои ќе се соочуваат при остварувањето на нивните цели, што де факто влијае врз одржувањето на финансиите особено во времето кое го живееме под притисокот на пандемијата.

Препораките кои се пренесоа се однесуваат како да се зајакнува капацитетот на компаниите како и промените во регулативите кои го диктираат нашиот пат кон ЕУ. Дискусиите во текот на конференцијата беа одговор на тоа како реагираа и се позиционираа менаџерите на финансиски средства во услови на голем пазарен ризик, пазарни шокови и турбуленции и како треба да се подготвуваат инвеститорите во поедини сектори. Трудовите прикажаа изгледи и кон идната интеграција на земјите од Западен Балкан, со осврт на досегашните постигнувања и идните предизвици пред овие економии како и размена на искуства на сите учесници кои сме денес присутни од повеќе земји.

Токму овие препораки треба да бидат двигател на процесите на реформата во насока на подигање на квалитетот на образованието заради поголема продуктивност на трудот, конкурентност на економијата и намалување на неусогласеноста на понудата на вештини и компетенции како и побарувачката на пазарот на труд.

Постигнувањето на овие цели е заедничка задача на сите оние што се во позиција да го дадат својот придонес за имплементација на реформите во општеството. Токму тие реформи, тие промени во начинот на пристап, методологија на работа и организација, не треба да ги правиме само за да станеме дел од економскиот блок, туку да бидат во насока да постигнеме нешто друго, многу позначајно, односно сите напори што ги правиме да бидат за остварување на повисок степен на благосостојбата на нашите граѓани, за создавање на достоинствени услови за живот и работа.

Во регионот, меѓутоа и пошироко, во Европа, искуствата се најразлични. Наидуваме на успешни, и на не толку успешни модели. Токму ваквите научните конференции, дебатите што се развиваат тука, се најдобриот начин за размена на искуства, за идентификација на предизвиците и перспективите, за споредување на моделите и третирањето на нивните недостатоци или предности, меѓутоа и презентирање

на можните нови комбинирани модели. Едукацијата на новите генерации кои ќе бидат подготвени да се соочат со предизвиците што ги носи глобализацијата, е заеднички предизвик на Универзитетите, на бизнис заедницата, но и на централната и локалната власт.

Штип,
13 Ноември 2020

Главен уредник
Проф. д-р Татјана Бошков, *Декан*

PREFACE

The Faculty of Tourism and Business Logistics in Gevgelia, part of the University Goce Delchev from Shtip, hosted the Third International Scientific Conference, "Challenges of Tourism and Business Logistics in the 21st Century". The conference was held on 13th of November 2020 on the platform Microsoft Teams, with more than 90 participants from the country and abroad. This year the International scientific committee included eminent professors from our country and more than 15 from foreign countries, such as Israel, Spain, France, Moldova, Italy, Greece, Egypt, Poland, Turkey, Romania, Bulgaria, Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina and Slovenia.

The aim of this conference is promoting a greater understanding of the business administration, logistics, tourism and hospitality in terms of management, economics, education and entrepreneurship. In that context, the focus of our participants was on the latest trends and challenges related to tourism development, company management, labour market, opportunities for gain and profit, opportunities for better competitiveness in the international market, which is imperative for the financial stability of our country entirely.

Furthermore, the conference papers and authors' researches fulfilled the aim of the conference, the assessment of the current situation and future prospects for the development of the micro plan in terms of the domestic market, as well as the global economy changes, prepared the business community for the challenges that will they face during their goal achievement, which de facto affects the maintenance of finances especially in the time we live under the pandemic pressure.

The detection of the conditions that have been presented is a real mirror of where we are, where we have been, and what is even more difficult, to answer the question what next? Achieving these goals is a common task of all those who are in a position to contribute to the implementation of reforms in society. Exactly those reforms, those changes in the way of approach, methodology of work and organization, we should not make only to become part of the economic block, but to be in the direction of achieving something else, something much more significant - efforts for achieving a higher degree of well-being of our citizens, for creating dignified living and working conditions.

In the region, but also beyond, in Europe, the experiences are diverse. We come across successful and not so successful models. Exactly such scientific conferences, debates that develop here, are the best way to exchange experiences, to identify challenges and perspectives, to compare models and how to treat their disadvantages or advantages, but also to present possible new combined models. The education of the new generations that will be ready to face the challenges posed by globalization is a common challenge of the Universities, the business community, but also of the central and local government.

Shtip,
November, 13th, 2020

Editor
Tatjana Boshkov, Ph.D. *Dean*

Contents

ПРЕДГОВОР 10

PREFACE 12

СЕСИЈА: БИЗНИС ЛОГИСТИКА И БИЗНИС АДМИНИСТРАЦИЈА 17

SESSION: BUSINESS LOGISTICS & BUSINESS ADMINISTRATION 17

THE IMPACT OF DIGITAL FINANCE AND FINTECH ON FINANCIAL INCLUSION AND THE EMERGENCE OF DFS PROVIDERS 19

Tatjana Boshkov;Dushko Joshevski 19

MONETARY POLICY EFFECTIVENESS, AND SOME EXPLANATIONS OF UNEMPLOYMENT, FAIR WAGES AND FAIR PRICES IN A GENERAL EQUILIBRIUM SETTING 26

Dushko Josheski; Tatjana Boshkov 26

LABOR MARKET POLICIES IN BULGARIA DURING THE EMERGENCY EPIDEMIOLOGICAL SITUATION 54

Tatyana Dimitrova.; Slavi Dimitrov 54

ЧОВЕЧКИОТ КАПИТАЛ – ФАКТОР ЗА ГРАДЕЊЕ КОНКУРЕНТСКА КОМПАНИСКА ПРЕДНОСТ 64

Драшко Атанасоски; Емануела Есмерова 64

МЕНАЏМЕНТОТ НА ЗНАЕЊЕ ВО МОДЕРНАТА ЕКОНОМИЈА 72

Емануела Есмерова ; Драшко Атанасоски 72

COMPONENTS OF CUSTOMER BASED BRAND EQUITY 79

Ventsislava Nikolova-Minkova 79

INTELLECTUAL PROPERTY IN DIGITAL ENVIRONMENT 89

Svetla Panayotova; Ventsislava Nikolova-Minkova 89

ВЛИЈАНИЕТО НА СОВРЕМЕНИТЕ ЛОГИСТИЧКИ ТРЕНДОВИ ВО ПОЛЕТО НА ЕКОНОМИЈАТА 100

Гордан Јанкуловски 100

DIGITAL MARKETING AND ITS IMPORTANCE DURING THE PANDEMIC 111

Natasha Miteva; Dushica Popova ; Aco Kuzelov 111

EMPOWERNMENT OF WOMEN: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN THE MODERN WORLD 119

Aneta Stojanovska-Stefanova; Marija Magdinceva-Sopova; Hristina Runcheva Tasev 119

A MODERN APPROACH TO PROCESS MANAGEMENT WITHIN THE MACEDONIAN INSURANCE COMPANY 131

Елизабета Митрева; Горан Стојановски 131

THE IMPACT OF PRICE MANAGEMENT ON BUSINESS OPERATION OF THE ENTERPRISE: THEORETICAL ASPECT 145

Snezana Bardarova; Mimoza Serafimova 145

OVERVIEW OF NEOBANKS MODEL AND ITS IMPLICATIONS FOR TRADITIONAL BANKING. 156

Zoran Temelkov 156

ГОЛЕМАТА РЕЦЕСИЈА 2007-2009 ВО САД 166

Љупчо Давчев; Александар Давчев 166

МОНЕТАРНАТА ПОЛИТИКА ВО СЛУЧАЈОТ НА ГОЛЕМАТА РЕЦЕСИЈА 2007-2009 ПРЕКУ ПРИМЕРОТ НА ФЕДЕРАЛНИТЕ РЕЗЕРВИ НА САД И ЕВРОПСКАТА ЦЕНТРАЛНА БАНКА 175

Александар Давчев; Љупчо Давчев 175

СЕСИЈА: ТУРИЗАМ, УГОСТИТЕЛСТВО И ГАСТРОНОМИЈА 184

SESSION: TOURISM, HOSPITALITY & GASTRONOMY 184

RURAL TOURISM IN VOJVODINA? 185

Drago Cvijanović; Tamara Gajić; Dejan Sekulić 185

PA-BAT METHODOLOGY IN ESTIMATING ECOSYSTEM SERVICES (Case study: ES-Nature based tourism at the Biosphere Reserve “Golija Studenica”) 196

Milica Luković 196

АНАЛИЗА НА ИНДИКАТОРИТЕ ЗА РАЗВОЈ НА УРБАНИОТ ТУРИЗАМ НА РЕПУБЛИКА С. МАКЕДОНИЈА НИЗ ПРИЗМАТА НА ПЛАНСКИТЕ РЕГИОНИ... 205

Дарко Мајхошев, Цане Котески 205

СОЦИЈАЛЕН ТУРИЗАМ НАСПРОТИ СОЦИЈАЛНИТЕ ФУНКЦИИ НА ТУРИЗМОТ 218

Николчо Петров; Златко Јаковлев; Цане Котески 218

FINANCIAL PERFORMANCE MEASURING OF A HOTEL COMPANY - CASE STUDY 228

Marko Milašinović; Aleksandra Mitrović ; Stefan Milojević 228

РАЗГЛЕДНИЦИ ЗА ОХРИД ПЕЧАТЕНИ ВО СОЦИЈАЛИЗМОТ И НИВНАТА УЛОГА ВО ПРОМОЦИЈА НА ТУРИЗМОТ 235

Никола В. Димитров 235

ВЛИЈАНИЕ НА ПЛАНИНСКИОТ ТУРИЗАМ ВРЗ ТУРИСТИЧКИОТ ПРОМЕТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА 248

Ана Здравковска-Илиевска, Илија Закоски 248

КУЛТУРНИ И ВЕРСКИ СОДРЖИНИ ВО ТУРИЗМОТ НА ЛЕШОЧКИОТ МАНАСТИР 256

Илија Закоски 256

EUROPEAN CAPITALS OF CULTURE: CASE STUDY – ATHENS 266

Marija Lakićević; Danijela Pantović; Vladan Petrović 266

STATISTICAL ANALYSIS OF TOURIST ARRIVALS AND NIGHTS IN CROATIA DURING THE SARS-CoV-2 PANDEMIC 273

Cvetan Kovač; Ana Šijaković 273

PERSPECTIVE AND PROBLEMS OF CYCLING TOURISM IN NORTH CROATIA .. 284

Nikola Medved; Ana Maria Gavrić; Lea Vukojević 284

GASTRO EVENTS, AN IMPORTANT FACTOR FOR PRESERVATION OF CULTURE, TRADITION AND REGIONAL DEVELOPMENT - CASE STUDY OF ŠUMADIJA DISTRICT 294

Dragan Tezanovik; Sanja Filipovik ; Maja Banjak 294

TOURISM IN COVID-19 PANDEMIC IN NORTH MACEDONIA: EXPERIENCES AND PERSPECTIVES 305

Goran Kitevski; Dejan Iliev 305

SUSTAINABLE TOURISM AND UNESCO STATUS BENEFITS: PERCEPTIONS OF RESIDENTS OF OHRID 315

Biljana Petrevska; Cvetko Andreeski ; Tanja Mihalič 315

ПРИДОБИВКИ ОД ПРИМЕНАТА НА СТАНДАРДИ ОД ОБЛАСТА НА ТУРИЗМОТ ВО С. МАКЕДОНИЈА 325

Велибор Тасевски; Џеват Кицара ; Ана М. Лазаревска 325

ИНТЕРЕС НА СТУДЕНТИТЕ ЗА ВКЛУЧУВАЊЕ ВО АКТИВНОСТИ НА ОТВОРЕНО 335

Деспина Сивевска; Билјана Попеска; Цветанка Ристова Магловска 335

МОТИВСКИТЕ ФАКТОРИ НА ТУРИСТИЧКИТЕ ДВИЖЕЊА НА ДОМАШНИТЕ ТУРИСТИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА 344

Давид Трајковски 344

ЕНЕРГЕТСКИ РАЗЛИКИ ПОМЕЃУ РАЗЛИЧНИ ВИДОВИ НА САЛАТИ 356

Дарко Андроников; Мерита Умети Лесковица ; Ацо Кузелов 356

ОПШТИНА БЕРОВО, АТРАКТИВНА ТУРИСТИЧКА ДЕСТИНАЦИЈА ЗА СПЕЦИФИЧНИ ВИДОВИ ТУРИЗАМ 363

Тања Ангелкова Петкова; Владимир Китанов 363

ИНОВАЦИИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И УГОСТИТЕЛСТВОТО 371

Владимир Китанов, Тања Ангелкова Петкова 371

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА, МОДЕЛИРАЊЕ И МЕНАЏМЕНТ НА ПРОЦЕСОТ НА УЧЕЊЕ И ЗНАЕЊЕ ВО ТУРИСТИЧКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ 381

Бранко Николовски 381

COMPUTERIZED BOOKING SYSTEMS: ICT READINESS CONTEXT FOR BALKAN COUNTRIES 392

Žarko Rađenović 392

DIGITAL TOURISM 401

Dragan Vojinović[1]; Boris Brezo[2]; 401

PREVALLA-BALKAN'S PEARL 411

Naser Bresa[1], Cane Kotecki[2], Zlatko Jakovlev[3] 411

КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА И КУЛТУРЕН ТУРИЗАМ ЗА ВРЕМЕ НА СВЕТСКА ПАНДЕМИЈА 417

Васко Шутаров[1] **Abstract** 417

INTERNATIONAL TOURISM AND POLITICS 428

Dimitar Dimitrov 428

УДК 338.48-6:7/8]:616.98:578.834}-036.21(100)"2020"
341.7:304.44]:616.98:578.834}-036.21(100)"2020"

КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА И КУЛТУРЕН ТУРИЗАМ ЗА ВРЕМЕ НА СВЕТСКА ПАНДЕМИЈА

Васко Шутаров[1]

Abstract

The global outbreak of the coronavirus took all the world governments by surprise and generally concentrated government functions on dealing with the emergent health crisis. In the first months since the declaration of the pandemic, diplomatic missions focused their activities solely on helping and supporting their citizens in the efforts to return to their home countries. Cultural diplomacy as an important segment of diplomatic activities and an integral part of the overall cultural promotion of countries, was placed in the deep background, sharing the same or similar fate with the activities in the field of cultural tourism. The absence of a clear vision for cultural action and promotion since the beginning of the pandemic, a few months later was articulated in creating predictable frameworks for action, which this paper compares via the experiences of countries with various available resources and opportunities in these areas.

Keywords: *cultural diplomacy, cultural tourism, global pandemic*

JEL Classification: *I00, I18, Z11, Z12, Z18*

Вовед

Скоро дваесет години современиот свет живее со сознанието за можност од реални ризици за здравствена вирусна пандемија. Со појавата на пандемијата причинета од коронавирусот во 2020 година, сите држави до една, беа затечени и во голема мерка изненадени од реалната закана по здравјето на севкупното светско население и покрај постојаните укажувања на здравствени и безбедносни експерти, дека светска вирусна пандемија е во групата можни ризици и опасности по безбедноста и здравјето на населението во 21-от век. Фрагилноста во функционирањето на современите држави и нивните влади, во изминатава половина година, се манифестираа како на внатрешно-политички, така и на надворешно-политички план. На домашен план со фокусирање на сите поважни државни ресурси во превенција и поддршка на здравствената а со тоа и на неминовната, економска криза, во услови на потполна или делумна меѓународна имобилизација на план на меѓусебна поддршка и солидарност меѓу државите и народите. Пикот на првата криза уште во зимските месеци на 2020 година, мапираше сериозни жаришта на ширењето на пандемскиот вирус во познати зимски туристички центри, што претпоставуваше прв сериозен знак дека уште со првиот пандемски бран, прв на удар ќе се најде туризмот. Што набргу и се случи, кога државите, секоја во своите борби со непознатиот здравствен предизвик, почнаа да се водат од сопствените проценки за ризиците, што претпоставуваше и затворање во најголем дел на секоја од нив поединечно, во рамките на сопствените граници. Проследено истовремено со скоро потполно карантинско изолирање на региони, провинции и градови во рамките на сопствените територии. Еден ден, кога би се сумирале начините, методите и средствата со кои меѓународната заедница и секоја од државите, од најмоќните светски сили до најмалите, научната критичка мисла ќе има исклучително сериозна задача, да ги нотира

но и научно анализира и елаборира колосалните и контроверзни политички неснаоѓања на владите ширум светот, за време на пандемијата. Економската рецесија во најсилните светски економии во вториот квартал од 2020 година, драстичниот пад по сите параметри на светскиот туризам во текот на целата 2020 година, се две доволни причини за овој првичен заклучок. Во овој контекст мора да биде анализирана и надворешната политика и дипломатијата на современите држави за време на актуелнава пандемија. Дипломатијата која и претходно веќе имаше свој одреден дигитален бекграунд, скоро комплетно беше трансформирана во виртуелна, со посредство на алатките и инструментите на новите технологии и сведена во рамките на она што е ургентно и неодложно од надворешно-политички аспект. Тоа е т.н. "Зулу-дипломатија" која повеќе беше ставена во функција на санирање на последиците од пандемскиот бран, од здравствен но и економски аспект. Што во суштина значи, функционирање на ниво на тековни и неодложни активности, меѓу кои логистиката и поддршката на своите граѓани кои строгите здравствени мерки и протоколи, како и затворањето на границите ги оставија без можност за враќање во своите матични држави, се наметна како најургентен приоритет, за кој беа ставени во функција најголем дел од ресурсите на дипломатиите. Тоа истовремено се манифестираше во одредено редуцирање на останатите дипломатски активности, сведени за време на пандемијата на неодложни дипломатски контакти и комуникации преку видео-конференции. Дипломатијата како државна дејност од највисоко значење, која во нормални околности обично треба да предупредува, превенира или креира поволен надворешно-политички контекст, беше редуцирана на реактивна и во целост испровоцирана од пандемската опасност. Скоро подеднакво, како кај големите и моќните дипломатии, така и кај средно-моќните и помалите. И ништо чудно, што во овој дефанзивен дипломатски контекст, во најголем дел потфрлија со активностите јавната, културната и економската дипломатија. Или во најдобар случај, реагираа задоцнето и збунето, со одредени елементарни палијативни мерки и акции. Во овој труд посебно ќе бидат анализирани аспекти од културната дипломатија која во својата суштинска дипломатска мисија има бројни маркери на поклопување со развојот на перформансите на домашиот туризам, а посебно со развојните потенцијали на културниот туризам. Можеше ли културната дипломатија како дипломатска гранка да реагира благовремено и на вистински креативен начин да одговори во решавањето на предизвиците со кои во време на светска пандемска криза се соочува светскиот туризам, а во рамките на тие, веќе евидентно негативни туристички параметри и посебно неповолни параметри од доменот на културниот туризам? И кои се вистинските можности, предизвици и реални дипломатски акции на културната дипломатија од аспект на превенирање и санирање на веќе евидентни надолни трендови од доменот на културниот туризам, ќе се анализира во продолжение на трудов, со истовремено докажување на каузалната врска помеѓу културната дипломатија и културниот туризам во една држава.

Маркери на поклопување помеѓу културната дипломатија и културниот туризам

Културата и културната дипломатија како мека моќ во надворешно-политичките односи постојат отсекогаш и повеќе или помалку биле користени во политички цели, некогаш спонтано, но најчесто стратешки, системски и плански. (Nye, 2004) Како пример во стручната литература за значењето на културата од аспект на перцепцијата на државите во светот, се истакнува примерот на Франција, држава-пионер во креирањето добри

културно-дипломатски практики, уште од крајот на 19 век. Имено, без оглед на тоа што Франција не излезе како победник во Втората светска војна, ги добива гласовите од помалите земји во светот, седиштето на УНЕСКО да биде во Париз, во конкуренција со финансиски и воено моќната Америка, која се обидува да го наметне Сан Франциско тогаш, како единствена опција. Бидејќи, Франција во очите пред сè на бројни земји во Латинска Америка и Европа е доживувана како земја на културата. како средиште на лаичката духовност и културниот модернизам. Што значи, идеално место за седиште на УНЕСКО. (Шутаров, 2019)

И денес можеме да видиме, колку е големо значењето на меѓународната културна соработка и културната дипломатија, кога станува збор за помали земји од САД или Франција, како Јужна Кореја, Тајван, Финска, Данска и др. Во тоа голема улога игра пред сè популарната култура, корејскиот К-поп, јапонската популарна култура, данскиот филм, финскиот дизајн, рок и хеви метал музиката. Да се потсетиме во овој контекст на отворањето и затворањето на Олимписките игри од Сеул во 1988 година, за чии потреби инсталации работеше најголемиот корејски уметник Нам Џун Пајк, преку Олимпијадата во Пекинг, каде на најдобар можен начин беше синтетизирана богатата кинеска културна традиција и современата уметност, преку Игрите во Лондон или Рио, каде акцент беше ставен на креативните индустрии и популарната култура (во трајно сеќавање е останато впечатливото затворање на Олимпијадата во Лондон, со учество на најголемите британски поп ѕвезди). Битката за добивање на „игрите“ битката за докажување на нивната успешност и значење, се воделе и сè уште се водат преку културата. Впрочем, да погледнеме каде се одржуваат големите светски манифестации, политичките и економски самити и резултатот ќе биде јасен. Не е Луксембург центар на светот (иако несомнено е голем финансиски центар), ниту се тоа Канарските острови, туку центри се оние градови и држави кои со својата мека моќ стануваат „заводливи“ и медиумски атрактивни на глобален план. Тогаш и не треба да чуди што Њујорк е седиште на ООН а не Вашингтон, а културната вибрантност на Бразил, Сингапур, Јужна Кореја, Јапонија и други, ги прави да бидат секогаш атрактивни места за различни светски случувања.

Да се биде културно видлив, препознатлив и привлечен како држава, регион, град или дестинација, значи врвен приоритет на владите на државите, регионалните и општинските власти. Привлечната моќ на културата значи градење релации засновани на приврзаност и голема емпатија, што може да биде исклучително пожелен сојузник и во постигнувањето на целите на севкупните државни политики. Затоа, културната дипломатија во минатиот век, а посебно во новиот Милениум, заедно со културата станува трет основен столб во водењето на надворешните политики. Препознавањето на предностите што културата и културните вредности ги имаат во однос на креирањето посакувана перцепција кај странските публики, во пракса значи најчесто и ополномоштување на културната дипломатија преку своите стандардни но и нови начини, средства, методи и технологија на создавање поблиски културни врски, да препознава и привлекува нови и нови поединци и групи кои би биле наклонети кон културата чии што вредности ги промовира. Културната дипломатија во своето делување ги има на располагање сите можни културни содржини, како и сите форми и начини за нивно комуницирање со странските публики. Од промоција на најдоброто од литературното творештво и јазикот, преку промоција на материјалното и нематеријално културно наследство, промоција на музичкото и ликовното творештво, археологијата, театарот, филмот, операта и балетот, како и сите нови форми на креативен културен

израз, преку живо, реално и непосредно претставување, како и преку сите можни форми на виртуелна презентација која ја нудат модерните технологии.

Културниот туризам и формално и суштински е посветен на промоција на истите културни содржини, делувајќи за исти цели, а тоа е создавање на интересенти, посетители, партнери и пријатели на културата на сопствената држава, мотивирајќи бројни туристи ширум светот за реално присуство во размената на културни, естетски, интелектуални, емотивни искуства со културната средина што се промовира. Тоа е можеби првиот и најзначаен маркер на поклопување помеѓу културната дипломатија, како високоорганизирана и стратешки дефинирана цел на дипломатиите на државите и културниот туризам, како исто така стратешки дефинирана важна цел од развојот на туризмот и воопшто стопанството на државите.

Вториот маркер на поклопување помеѓу културната дипломатија и кулурниот туризам се методите, средствата и техниките на реализација на посакуваната цел, кои во суштина операционализираат со три многу важни и најчести својства на луѓето, а тоа се културните потреби, културните мотивации и културните атракции или привлечности. Поттикнувањето и мотивирањето на бројни целни групи од странските аудоториуми на нивните културни потреби и мотивираност за културна акција, како и стекнувањето наклонетост и симпатии кон културните вредности на својата култура, во суштина претставуваат основни задачи и обврски и на културната дипломатија и на културниот туризам.

Третиот маркер на поклопување е од аспект на целите, а тоа е подеднакво важната политичка и економска компонента, то ест остварување и на политички и на економски предности и користи од добрите практики на културната дипломатија и културниот туризам. Добрите практики во културниот туризам ефектуираат показатели кои се лесно мерливи од аспект на очекуваната и посакувана успешност. Евалуацијата на резултатите од добрите практики на културната дипломатија се покомплексни и се релативно појасно мерливи во еден подолг, најчесто среднорочен период. Во културно-дипломатската практика политичката компонента на успешност во остварувањето на целите се мери и одредува во години и тоа во низа години, најчесто во циклуси, додека економските компоненти на културната ација на културниот туризам, оперира со промптни и лесно мерливи и сезонски показатели, во текот на една година. Но и за двете културни акции меѓу странските публики пресудна е јасно одредената цел, стекнување на што поголем и што поквалитетен број од интересенти за културните вредности на државата, што во својата суштина носи политички предности и наклонетости меѓу странските публики, како примарна задача на културната дипломатија и нагорен прилив на туристи кои се заинтересирани, а посебно и спремни за повторни посети, од доменот на културниот туризам. Целите и во едниот и во другиот случај се комплементарни, а маркерот на поклопување помеѓу културната дипломатија и културниот туризам, очигледен.

Културната дипломатија и културниот туризам за време на светската здравстсвена пандемија и криза

Во осмиот месец од тековната 2020 година, веќе можат да се сумираат последиците од светската пандемска криза врз светските текови на туризмот, а во тој контекст и на

културниот туризам. Овие првични егзактни показатели се во прилог на потврдување на тезата и за сезонска мерливост и евалуација од функционирањето на расположливите ресурси во културниот туризам, во одредени услови и временски термини.

Концепциски, културниот туризам претставува и подразбира патувања кои се реализираат надвор од постојаното место на живеење а кои се мотивирани делумно или во целина од мотивацијата и потребата од осознавање и споделување искуства од доменот на уметноста, културното наследство, историјата и археологијата, културата на живеење на одредено подрачје, како и настани и фестивали поврзани со претежно културна понуда. Туристите кои се мотивирани од културни понуди, чинат 15 % од вкупниот светски туристички пазар, но разбран во еден поширок контекст како туристичка гранка која вклучува и посети на културни установи, локалитетити, споменици или културни настани, учествува и со 47 % во вкупниот светски туристички промет, со постојана нагорна развојна линија. (UNWTO, 2018) Но, ваквите показатели светската здравствена криза сериозно ги наруши и веќе не изгледаат така. Поточно, овие важечки параметри во моментов стануваат историја, од периодот до појавата на пандемијата со корона вирусот, бидејќи истата буквално го замрзна и домашниот и странскиот културен туризам. За жал и културата и туризмот се меѓу првите и најголеми жртви на актуелнава здравствена криза. Театрите, кината, концертните сали, музеите, галериите и библиотеките ги затворија меѓу првите своите врати, скоро истовремено со затворањето на државните граници, и така е во најголем дел од државите во светот. Олимписките игри во Токио се одложени, најголем дел од големите тениски турнири, скоро сите спортски натпревари, големите летни фестивали како EXIT во Нови Сад, Edinburgh International Festival, Glastonbury, Eurosong, светските турнеи на најголемите имиња од светската музичка сцена. Каков е ефектот врз културниот туризам, може илустративно да се замисли преку индикативни податоци од работата на виенските музеи на пример, кои 80 % од вкупниот приход го остваруваат од странски туристи, што претставува 40 % до 60 % од вкупниот буџет на овие културни институции кои го покриваат преку купување влезници од странски посетители. (NEMO, 2020) Какви се останатите глобални трендови во развојот на годинешниов културен туризам, можеме да судиме и според релевантни податоци на УНЕСКО, според кои 89 % од државите веднаш со прогласувањето на пандемијата, делумно или потполно ги затворија локалитетите од Листата на заштитено културно богатство на УНЕСКО. (UNESCO, 2020)

Најстариот светски познат поетски фестивал, Струшките вечери на поезијата годинава понуди скратена и хибридна форма на одржување на Фестивалот, во која во живо свои стихови читаа само домашни поети, а странските поети се претставија преку видео снимки, виртуелно. Поетскиот фестивал во Велестово, под отворено небо и со почитување на сите здравствени протоколи, се одржа со присуство повторно само на домашни автори. Охридското лето своето јубилејно 60-то издание се одважи да го организира на три отворени простори во Охрид, со редуцирана програма и строго почитување на здравствените протоколи. Годинава тоа беше скоро единствена летна репрезентативна манифестација каде свои учества имаа и уметници од странство, но исклучиво само за домашни посетители и туристи. Филмскиот фестивал МакеДокс кој се одржа во втората половина на месец август им понуди на авторите и посетителите можност за презентации на филмовите во живо, со почитување на здравствените протоколи и онлајн презентација на филмовите, како комбиниран дополнителен начин за анимирање и задоволување на интересите и потребите на публиката која не беше во

можност за живо следење на настаните. Македонската културна дипломатија во првите 8 месеци на 2020 година, скоро да немаше значајни меѓународни претставувања, освен неколку промоции на филмски фестивали и посебно доделувањето на наградите Оскар, непосредно пред прогласувањето на светската пандемија. Трите културно-информативни центри во Софија, Њујорк и Истанбул, ја редуцираа или потполно прекинаа својата културно-дипломатска активност во реализацијата на нивните програми за 2020 година.

Во земјите од регионот, пандемијата предизвика исти или слични последици од аспект на културната дипломатија и културниот туризам. Индикативен е примерот со Р. Хрватска и она што требаше годинава да биде најзначајна европска културна манифестација, Европската престолнина на културата, во градот Риека. Главниот адут на хрватската културна дипломатија за 2020 година, манифестација од европски рамки во која се промовираат европски културни вредности и креативни и културни индустрии, кои привлекуваат бројни уметници и многу публика и требаше да биде силен поттик за развој на културниот туризам во Риека, Кварнер и цела Приморско-горанска жупанија, доживеа своевидно фијаско во годинава на светска пандемија. На половина од тековната година, ослободени се од понатамошни обврски 59 ангажирани лица околу спроведуваање на Програмата-Риека Европска престолнина на културата, поради пренамена на средства и од оваа програма за ургентни здравствени трошкови поврзани со актуелната пандемија. (Rijeka2020, 2020) И примерот со престижниот Пулски филмски фестивал кој се одржува по 67 пат, ги покажа на дело сите аспекти на организирање комплексни културни настани, со редуцирана програма и селектирана публика.

Предизвици за културната дипломатија и културниот туризам во време на пандемија

Предизвиците за културната дипломатија и културниот туризам се истородни, а низ овие примери што во трудот се презентирани, се наметнува ставот дека актуелните проблеми ќе мора да се совладуваат стратешки, интегрирано и трпеливо, со изнаоѓање бројни креативни начини за континуирана поддршка и промоција на културата и културните вредности и во услови на т.н. нова нормалност, предизвикана од новите здравствени ризици. Една, а во првите налети на вирусната пандемија и единствена креативна алтернатива на живата и непосредна размена на културни вредности и искуства е секако виртуелната промоција и презентација. Културната дипломатија со години по ред, со развојот на новите технологии функционира и преку формите на т.н. дигитална дипломатија, и досега имаше свои одредени предности и вредни искуства кои можат да бидат корисни во практикувањето на дипломатски акции во актуелниов миг. Културната дипломатија може да постигне солиден дел од исполнувањето на своите задачи и цели и преку дигитална или виртуелна промоција, за разлика од културниот туризам кој својата крајна цел ја има во физичкото и живо совладување простори и посетување на културни содржини. Кои се алтернативите во културата, барем до изнаоѓањето медицинско решение за светската пандемска криза?

УНЕСКО на пример, меѓу првите го трасира алтернативниот пат за континуирана културна промоција и во услови на пандемија, со поддршка на Google Arts & Culture платформа, преку која поттикна една сопфатна кампања #ShareOurHeritage, со цел

промоција на културното наследство и културните традиции во време кога е неможно да се патува. (UNESCO,2020) Оваа практика на виртуелна културна презентација доби глобална димензија преку неколку големи културни акции, како што беше на пример Global Citizen во соработка со СЗО, музички и хуманитарен проект во кој од својот карантин, самоизолација или изолација настапуваа најголемите музички имиња на денешницата, но и концертот на светската мега ѕвезда Андреа Бочели во Миланската Катедрала.

Првичното неколкумесечно исчудување на македонските културни институции во очекување на било каква насока од ресорното Министерство за култура за функционирање на културата во време на пандемија, резултираше со откажување на сите важни манифестации чиј културен “пик” обично се случува во потоплите месеци април, мај и јуни, и со спорадична самоиницијативност на дел од културните установи за виртуелна промоција на свои дела, простори, настани. Дел од театрите, галериите, музеите, преку каналот Youtube пласираа одредени културни содржини. Би ги оценил во секој случај како спорадични и недоволни. Ако секаде во развиениот свет, Европа па и во поблискиот регион, културата продолжи интензивно да живее иако преку недиректна виртуелна презентативна форма, моќните современи културни дипломатии и во овие потешкотии, веднаш успеаја да препознаат можности и предизвици, да промовираат на сите можни виртуелни начини и преку сите нови можни технологии, алатки и апликации, културни содржини и вредности од своите земји, точно маркирајќи културни пространства со мноштво културни содржини, прилагодени на новата реалност, која бара поголема социјална дистанцираност, поголеми и отворени простори. Едно истражување спроведувано во САД со почетокот на кризата работено во континуитет секоја недела, врз репрезентативен примерок од 5892 анкетирани лица, укажува на тоа дека најголема културна побарувачка и интерес ќе има кај оние културни активности кои ќе им овозможат на учесниците поголема слобода на движење и меѓусебна сигурна социјална дистанцираност, која би се одвивала на отворени културни подрачја, како што се музеите на отворено, археолошките наоѓалишта, природните реткости, парковите, ботаничките и зоолошките градини. (Collen & Dilen, 2020) А за жал, овие и слични релевантни меѓународни истражувања, не допреа до хибернираната македонска културна дипломатија, да го искористи своето огромно археолошко богатство на отворено, во промоција на трајните културни вредности кои можеа да бидат предмет на интерес на туристи од соседството или регионот, а во најмала рака, на домашните туристи. Поучени и од примерот на хрватското годинешно искуство во промовирањето на локални културни традиции од помалите места и скоро рурални средини, во актуелизацијата на мали фестивали и манифестации од локален каракатер, кои посебно во летните месеци анимираа бројни туристи желни за културен туризам. Хрватска од овој тип културен туризам, успеа да анимира голем број на нови интересентни за манифестации и фестивали од помали формати и во помали средини, како што се: “Фестивалот на чипката” во Лепоглава, манифестацијата “Глумци у Загвозду”, “Фестивалот на бајките” во Огулин или “Фестивалот за негување на кајкавскиот мелос и традиција”, што годинава се одржува во почетокот на месец септември, со постојан интерес на домашната публика но и посетители од бројни други држави од поблискиот регион.

“Staying home today, means traveling tomorrow” е мотото со кое Светската туристичка организација ја пронаоѓа и проектира улогата на туризмот во ревитализацијата на економиите кои сериозно западнаа во рецесија, во сите земји во светот. (UNWTO, 2020)

Мото, кое треба да интегрира севкупна акција, во голем дел и културолошка акција, за некое блиско идно време, по завршувањето на пандемијата. Во ова мото е сублимирана севкупната светска културна акција, како на културните дипломатии на државите, така и на државните и приватните агенции кои се занимаваат со поддршка и промоција на културниот туризам. Во годината на вкалкулирани ризици од драстично намалување на интересот за културниот туризам и веќе егзактните податоци за огромните загуби што поради пандемијата се случуваат во областа на туризмот, сите напори и вложувања треба да бидат проектирани за некое блиско идно време. “Делувај денес, за да патуваш утре”, значи несмалено темпо во промовирањето на културните вредности, за да се ефектуираат резултати кога условите за патувања ќе бидат во голем дел нормализирани или прилагодени со т.н. нова нормалност. Оттука, не постои ни најмало оправдување за дисконтинуитет или намалено темпо на промоција на културата, како што се случува кај одредени држави кои не се снајдоа во вонредните услови во кои изминатите месеци се одвиваше промоцијата на културата и културните вредности. Во овој контекст на стихијни и некоординирани културни акции меѓу домашните и странските публики, без сомнение би ја вброил и мојата држава. Би се осмелил да кажам, дека е ова скоро потополно изгубена година за културната дипломатија и културниот туризам во Македонија. Што за една мала, но толку многу привлечна држава со исклучително многу културни атракции, во услови на веќе потврдени показатели за економска рецесија е вистински проблем да го оправда изразеното ноншалантно однесување во вакви вонредни времиња.

И конечно, нотирајќи ги уште еднаш предностите и можностите на македонската понуда од културолошки аспект, како предност и предизвик во периодов кој ни претстои, период на силни очекувања за совладувања на последиците од актуелната пандемија, но и период за кој веќе постојат предупредувања на здравствените експерти од можни комплицирања на веќе крајно сложената ситуација, го нотираме и културолошкиот аспект, кој може да биде клучен во периодот пред нас.

Културолошкиот аспект на совладувањето на тековните предизвици и нивното надминување е повеќеслоен и повеќенасочен процес, кој во себе треба да интегрира истовремено бројни културолошки акции, наменети подеднакво како за домашната, така и за странските публики. Можеби врвен приоритет на културните акции на сите држави, посебно на нашата, би бил во функција на прилагодување на културата или стилот на живеење во услови на т.н. нова реалност или нормалност предизвикана од пандемската криза. Кризата на авторитети и нискиот степен на доверба во институциите, доведоа до исклучителна фрагментираност на општеството во однос на реалното постоење и опасноста од актуелниот вирус. Овој проблем во себе има и значајна културолошка димензија и тој контекст на проблемот, може и мора да се решава само со добро осмислена, координирана и севкупна културна акција, прилагодена на секој културен контекст соодветно. И во овие културни акции, задолжително треба да бидат применувани искуствата, методите и техниките на културната дипломатија, на која диверзификацијата и спецификите на разликите во културните контексти на слични или различни културни обрасци на живеење и се неодвоив и суштински дел од функционирањето. Совладувајќи ги на тој начин предизвиците од аспект на одредени доминантни стереотипи и предрасуди поврзани со актуелнава пандемија и на непосреден

и на посреден начин создаваат предуслови за решавање на актуелните проблеми на културиот туризам, на еден вистински и соодветен начин.

Втората важна мисија на одговорните за креирање и реализација на културни акции од доменот на културната дипломатија и културниот туризам, се во насока на почитување на духот на пораката од Светската туристичка организација-делувај денес, за да патуваш утре! Секоја инертност, стихијност, препуштање на случајни индивидуални културни акции, носи несогледливи последици по посакуваното што поповолно мапирањето на културната мапа, во беспоштедната арена од понуди и културна конкуренција во која нема простор и време во кои се признава неприсуство и неделување. Оттука, виртуелната културна понуда како наједноставна и најлесно пренослива културна порака станува императивна задача на секоја сериозна и современа културна дипломатија. Моќните и големите дипломатии, веднаш ја препознаа таа нова можност. Новите платформи на кои се пласираат и разменуваат содржини со пораки и вредности од културата, го пополнуваат оној севкупен простор во кој културната дипломатија работеше комбинирано со живи настани и контакти и со онлајн преноси од важни културни настани од својата културна средина. Британскиот совет на пример, претставува исклучително добар пример за културна дипломатија која со години наназад ги синтетизираше подеднакво ефикасно и двата гореспомнати модели на функционирање на културната дипломатија. Праксата, неколку пати годишно да се пренесуваат преку онлајн врска прикажувања на драмите на Шекспир од престижни британски театри, во исто време додека се одвива настанот со милји и милји далеку во татковината на Шекспир, анимираше бројна публика во многу европски метрополи каде Британскиот совет организираше такви настани. Што значи, културната дипломатија овие начини на културна презентација ги има веќе во својата методологија на делување, во своите алатки, начини и средства за функционирање и тие во овој период треба само да се операционализираат и искористат максимално. Следејќи ги најдобрите културни практики, како што е случајот со Британскиот совет, императивно се наметнува потребата од постојана и сеопфатна културно-дипломатска акција за севкупна културна презентација подеднакво и на културните и природните вредности и убавини на својата држава, од сите области на културата, како што се музиката, литературата, ликовните и визуелните уметности, филмот, театарот, балетот, операта, археолошките локалитети, севкупното движно и недвижно културно наследство, обичаите и традициите, до модерните изрази на културни и креативни индустрии, културата на живеење на регионите и помалите заедници, кулинарските специјалитети и специфики на одредени подрачја, преку средствата и методите на т.н. гастро-дипломатија. И сето ова, за задржување на постојниот интерес за културните посебности и вредности на својата културна средина, но и стекнување нови потенцијателни љубители на културата на својата држава. А со тоа, да биде и во функција на помагање на културниот туризам на својата држава. Помагајќи ги и ставајќи се во функција на подобрување на културните перформанси на огромниот и конкурентен пазар на светски културни понуди, создава можности и за своја поголема видливост и успешност во конкурентната гама од културно-дипломатски акции во светот, а преку мерливите резултати на културниот туризам може побрзо и полесно да се корегираат добрите или помалку успешните страни на стратегијата за дејствување, во услови на светска пандемија. Стратешкиот принцип за дејствувањето во вакви околности, претставува единствен начин умешно да се интегрираат сите расположливи ресурси на државата, од аспект на културолошко

превенирање на веќе детектираните фрагилни точки од областа на културата во текот на целава 2020 година, санирање на веќе мерливите загуби и неповолни перформанси на културниот туризам и креирање и антиципирање што поповолни услови и можности за нивно подобрување, во блиска иднина во т.н нова реалност по завршувањето на ударниот пик од актуелната светска пандемија. Најдобрите културни практики, од светот и поблискиот регион, укажуваат и уверуваат дека ваквиот начин претставува единствен добар начин, за стратешки координирано и високо интегрирано дејствување на културната дипломатија и културниот туризам, во вонредни услови на светска пандемија.

Заклучок

Културната дипломатија и културниот туризам, иако секторски припаѓаат на одвоени ресори и се наоѓаат под ингеренции на различни државни органи, во своите основни функции, задачи и цели, имаат исклучително високо ниво на комплементарност. Годината на светска пандемија ги маркира сите подобри и послаби страни во функционирањето и на двете значајни државни активности од доменот на поддршка и промоција на културните вредности на државите. Дисфункционалноста во одреден период на дејствување, од една или двете дејности заедно, може да донесе непосакувани резултати од аспект на перцепцијата на државата, нејзините региони и помали локални средини, од аспект на културна атрактивност кај домашната, но пред сè пред странските публики. Добрите практики на културни акции, ја дефинираат и понатамошната насока на делување на овие две важни функции на државата, од аспект на непречена, трпелива и отворена кон новите предизвици, културна акција. Виртуелната културна акција, може да биде исклучително креативна и лесно достапна до огромен број луѓе, во реално време и во услови на ограничени просторни движења, какви што беа за време на пандемската криза. И да биде усмерена, за блиски идни времиња во кои реалните патувања повторно би станале можни и првостепено важни, кон публики кои допрва ги осознаваат предностите и вредностите на културната понуда на матичната држава, како и кон публиките кои веќе имаат остварено непосреден контакт со истата. Само културна дипломатија и културен туризам кои промислуваат и реализираат ваков интегриран и проактивен пристап, можат да сметаат на своја успешна визија и мисија во своето дејствување, во вонредни околности за време на светска пандемија.

Референци

1. Nye,J. (2004) *Soft Power:The means to success in the world politics*, Public Affairs, New York,

2. Шутаров, В. (2009) *Културната дипломатија на СФРЈ и културните дипломатии на државите-наследнички*, Софија, Богданци

3. ColleenDilenSchneider, (2020). *How COVID-19 is Impacting Intentions to Visit Cultural Entities* https://www.colleendilen.com/2020/04/27/data-update-how-covid-19-is-impactingintentions-to-visit-cultural-entities-april-27-2020/ (прегледано 01.09.2020)

4. Vodanović Lukić, I. & Lukić, A.(2020): *Small is beautiful (and safe): utjecaj pandemije COVID-19 na kulturni turizam* достапно на http://www.iztzg.hr/files/file/RADOVI/2020/COVID-19/Vodanovi%C4%87-Luki%C4%87-I_Luki%C4%87-A_2020.pdf (прегледано на 01.09.2020)

5. NEMO, (2020). NEMO *Survey on museums and COVID-19: How museums increase their online activities*, достапно на https://www.ne-mo.org/news/article/nemo/nemo-survey-on-museums-and-covid-19- increasing-online-activities-of-museums.html (прегледано 01.09.2020)

6. RIJEKA, (2020), *Privremena obustava većeg dijela aktivnosti na projektu RijekaEuropska prijestolnica kulture 2020* https://rijeka2020.eu/privremena-obustava-veceg-dijela-aktivnosti-na-projektu-rijeka-europskaprijestolnica-kulture-2020/(прегледано 01.09.2020)

7. UNESCO (2020). *Culture and Covid: Impact & Response Tracker*, Issue 1 https://en.unesco.org/sites/default/files/issue_1_en_culture_covid-19_tracker.pdf

8. UNWTO, (2018). *Tourism and Culture Synergies*, World Tourism Organization (UNWTO), Madrid, достапно на:

9. UNWTO,(2020) Достапно https://www.unwto.org/news/stay-home-today traveltomorrow#:~:text=%22By%20staying%20home%20today%2C%20we,the%20COVID%2D19%20coronavirus%20pandemic (01.09.2020)

https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418978 (прегледано 01.09.2020)

[1] Васко Шутаров, Доктор по политички науки, МИТ Универзитет Скопје, 071 223 846 vaskoshutarov@yahoo.com